

Джерелознавство. Історіографія. Етнологія

УДК 94(470+571):929"1830/1911"

О. Є. Ліхачова

ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ІСТОРИЧНИХ ДЖЕРЕЛ ПРИ ВИВЧЕННІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ БІОГРАФІЇ О.І. ГЕОРГІЄВСЬКОГО

У статті розглянуто історичні джерела особистого походження, які характеризують постать публіциста, науковця та державного діяча О.І. Георгієвського. Особлива увага приділена аналізу його мемуарної спадщини. Також, досліджено мемуари та листи видатних літераторів другої половини XIX ст., з якими був знайомий та працював поруч О.І. Георгієвський. Мемуарно-епістолярна спадщина відомих державних та суспільних діячів епохи дозволила більш об'єктивно оцінити внесок О.І. Георгієвського у розвиток періодичної преси та проаналізувати його доробок на ниві народної освіти.

Ключові слова: О.І. Георгієвський, мемуарно-епістолярна спадщина, матеріали особистого походження, історичні джерела.

Ім'я О.І. Георгієвського (1830-1911) тісно пов'язане з розробкою та проведенням реформ у сфері середньої та вищої освіти у 60-80 р. XIX ст.. Довгі роки він займав посаду голови Вченого комітету міністерства народної освіти Російської імперії. З 1866 по 1881 р. він був редактором "Журналу міністерства народної освіти". Пізніше був назначений на посаду сенатора. Однак початковий етап його кар'єри був пов'язаний з Одесою, де він займав посаду викладача Рішельєвського ліцею. Саме у цей період він розпочав свою наукову та публіцистичну діяльність. Відомо, що в цей період у співробітництві з О. Богдановським він виконував обов'язки редактора "Одесского вестника", коли той був переданий під контроль Рішельєвського ліцею. Дотримуючись ліберальних переконань, редакція "Одесского вестника" об'єднала навколо себе наукові, літературні і інші прогресивні сили півдня Російської імперії. Незважаючи на складні цензурні обмеження, "Одесский вестник" негайно звернувся до проблеми ліквідації кріпацтва. О.І. Георгієвський у цілому ряді статей пропагував ідею переваги найманої праці над кріпацькою, наводив приклади розв'язання земельного питання у країнах Західної Європи. Працюючи ад'юнктом Рішельєвського ліцею О.І. Георгієвський не припиняв займатись науковою діяльністю. У березні 1858 р. в "Русском вестнике" була опублікована його стаття під назвою "Про знищення рабства в англійських колоніях" [1, с. 113-132]. Метою даної статті було не тільки провести аналогію між рабством і кріпосним станом, але і відповісти на безліч питань, що виникали у зв'язку з необхідністю його скасування. У 1860-1861 рр. О.І. Георгієвський був співробітником редакції журналів "Рассвет" і "Сион" і зробив чималий внесок у розвиток єврейської преси другої половини XIX ст.. У цих виданнях він як публіцист торкався цілої низки гострих проблем, пов'язаних з існуванням єврейського суспільства, з проблемою емансипації євреїв.

Отже, дослідження інтелектуальної біографії О.І. Георгієвського надає можливості не тільки більш глибоко дослідити історію особистості, але більш об'єктивно проаналізувати цілу низку проблем, пов'язаних як з історією Одеси, так і з суспільно-політичною атмосферою другої половини XIX ст..

Метою статті є аналіз існуючих історичних джерел особистого походження, які надають можливості реконструювати біографію О.І. Георгієвського та дослідити його науковий доробок. Науковими завданнями статті є аналіз мемуарів О.І. Георгієвського, а також мемуарно-епістолярної спадщини відомих суспільно-політичних та літературних діячів епохи, у якій згадується особистість та діяльність О.І. Георгієвського.

Аналізуючи наукову літературу кінця XIX - першої половини XX ст.. слід зазначити, що основна частина досліджень згадує про державну службу О. І. Георгієвського в міністерстві народної освіти. У "Історичному огляді діяльності міністерства народної освіти" (складеному С. В. Рождественським), що носить характер загального дослідження приділено увагу внеску О. І. Георгієвського у розвиток системи народної освіти [2]. Питання про роль О. І. Георгієвського у справі реформування середньої освіти досліджував І. О. Алешинцев в книзі "Історія гімназійної освіти в Росії (XVIII–XIX ст.)" [3]. У роботі Ш. І. Ганеліна "Нариси з історії середньої школи в Росії" йдеться про збільшення ролі класичних наук у період перебування на посаді міністра

Д. А. Толстого та згадується про роль О.І. Георгієвського у цьому процесі [4, с. 10]. У монографії школи В. З. Смирнова під назвою "Реформа початкової і середньої в 60-ті рр. XIX століття" зазначено негативний вплив насадження класичних засад в середній освіті, пов'язаний з приходом на посаду міністра народної освіти Д. А. Толстого [5]. У той же час, автори, які в цілому негативно оцінюють класичну систему освіти, підкреслюють значний внесок О. І. Георгієвського у її розробку і становлення. У радянській історіографії, присвяченій розвитку народної освіти другої половини XIX ст., О. І. Георгієвський розглядається як один з головних творців класичної системи освіти, підкреслюється його роль у реформі вищих навчальних закладів. При цьому його діяльність оцінювалася переважно як реакційно-охоронна. Аналіз журналістського внеску О.І. Георгієвського у розвиток періодичної преси міститься у роботі Я.З.Берман. Автор робить наголос на періоді 1858 р., коли видавцями "Одеського вестника" були О. Богдановський і О.Георгієвський, як на яскравіший етап в історії цієї газети [6]. У книзі "Нариси з історії російської журналістики і критики" при визначенні основних напрямків в газетній періодиці в кінці 50-х – поч. 60-х рр. XIX ст. також аналізується історія газети "Одесский вестник", коли його очолювали О. Богдановський і О. Георгієвський [7]. У багатьох літературознавчих дослідженнях ім'я О. І. Георгієвського згадано лише у зв'язку з його багаторічною дружбою з Ф. І. Тютчевим. Яскравим прикладом цих досліджень є робота К. В. Пигарьова "Життя і творчість Тютчева", завдяки якій у науковий обіг, хоч і фрагментарно, були введені спогади О. І. Георгієвського [8]. Вкрай рідко в радянській історіографії можна зустріти характеристику творчої роботи О. І. Георгієвського як історика. У сучасній науковій літературі все частіше автори, використовують досягнення сучасної історичної біографістики, охоплюють проблему більш об'ємно. У зв'язку з цим, з'являються нові акценти і в біографії О. І. Георгієвського. Такою є стаття Г. Чагіна і С. Москаленко "Російський військовий побутописець Федір Федорович Тютчев" де йдеться про долю сина Ф. І. Тютчева і про роль О.І. Георгієвського у його вихованні [9]. Також з'явилися дослідження, присвячені особисто О. І. Георгієвському. У статті І. С. Гребцовой "Одеський період діяльності О. І. Георгієвського" вперше ґрунтовно та всебічно розглянуто початковий етап діяльності О. І. Георгієвського в якості одного з редакторів газети "Одесский вестник" та "Новоросийского литературного сборника" [10, с. 15–18].

Аналізуючи суспільну та державну діяльність О.І. Георгієвського слід взяти до уваги нечисленність історичних відомостей, що дозволяють реконструювати його життя і діяльність. У зв'язку з цим підкреслимо особливу цінність збережених матеріалів особистого походження. Особливе місце в цій групі належить мемуарам самого О. І. Георгієвського.

До роботи над своїми спогадами він приступив на початку XX ст., однак закінчити їх не встиг, описавши лише події свого життя до 1867 р. У 1915 р. з ініціативи його сина Л. О. Георгієвського була почата їх публікація в журналі "Русская старина" [11]. Хронологічні рамки опублікованих мемуарів охоплюють період дитинства і закінчуються розповіддю автора про час навчання у Московському університеті. Враховуючи той факт, що спогади були адресовані онукам, значна увага в них приділялася темі виховання та освіти. Таким чином, відомості, що містяться в них, допомагають з більшою часткою вірогідності вивчити роль сім'ї та домашнього виховання в подальшій долі О. І. Георгієвського. Вони містять цінну інформацію про період навчання в стінах Московського дворянського інституту, а потім і на історико-філологічному факультеті Московського університету.

Подальше видання спогадів було перервано у зв'язку зі складними політичними подіями 1917 р. У 1918 р. архів О.І. Георгієвського був переданий Л.О. Георгієвським до архіву Пушкінського будинка. Довгий час рукописні мемуари знаходились у нащадків О.І. Георгієвського. Його онук, видатний математик Борис Миколайович Делоне, розуміючи важливість свідцтв про життя Ф.І. Тютчева, які містились у мемуарах надав їх для підготовки наукового дослідження. Збережена частина неопублікованих рукописів, які описують події з моменту закінчення О. І. Георгієвським в 1850 р. Московського університету і до кінця 1867 р., була використана відомим дослідником спадщини Ф. І. Тютчева К. В. Пигарьовим при підготовці до видання спогадів сучасників про великого поета. Однак, враховуючи тематику публікації, зі спогадів була витягнута велика частина матеріалів, що відносяться особисто до О. І. Георгієвського. Самі ж рукописні мемуари О.І. Георгієвського були з часом втрачені.

Тим не менш, збережені та наведені в публікації К.В. Пигарьова уривки містять винятково важливі відомості про роботу О. І. Георгієвського над університетським статутом 1863 р., про період його співпраці в газетах "Русский инвалид" і "Московские ведомости". Дані спогади дозволяють атрибутувати авторство О. І. Георгієвського в багатьох передових статтях "Московских ведомостей" та "Русского инвалида". У них містяться цінні відомості про вплив Ф. І. Тютчева і М. Н. Каткова на формування світогляду О. І. Георгієвського, вони детально характеризують обставини, які призвели до його переходу на державну службу в МНП. Слід зазначити, що мемуари відрізняються точністю й докладністю, тому що ґрунтуються на матеріалах особистого архіву О. І. Георгієвського. Прагнучи до об'єктивного викладу подій, він ілюструє їх витягами з листів і різних документів.

Відзначаючи високу ступінь достовірності мемуарів О. І. Георгієвського, тим не менш підкреслимо необхідність критичного підходу до них, особливо враховуючи той факт, що написані вони були з повчально-виховною метою. На прикладі своєї біографії О. І. Георгієвський відстоював ідеали класичної системи освіти. Взяти до уваги необхідно і консервативний характер переконань автора, що підсилювся у кінці життя.

До вивчення проблеми залучено мемуари сучасників О. І. Георгієвського, в яких містяться спогади про нього, а також характеризується досліджуваний історичний період. Цінна інформація про початковий період життя О. І. Георгієвського міститься в мемуарах Г. П. Данилевського під назвою "Московський дворянський інститут (зі шкільних спогадів)" [12].

Серед цих матеріалів слід особливо виділити спогади Є. М. Феоктистова, який працював у міністерстві народної освіти та був особисто знайомий з О. І. Георгієвським. У його мемуарах О. І. Георгієвський постає діяльним, сумлінним працівником, при цьому "який знає собі ціну" [13, с. 175]. Автор відзначав його значну участь у справі реформування системи народної освіти при міністрі Д. А. Толстом. Високо їм були оцінені і особисті якості О. І. Георгієвського, який незважаючи на часті зміни курсу реформ після усунення з посади міністра освіти Д. А. Толстого, залишався вірний і опальному міністру, і своїм переконанням про позитивний вплив на суспільство класичної освіти.

З точки зору визначення ролі О. І. Георгієвського у справі становлення системи класичної освіти в Російській імперії цікаві мемуари С. М. Волконського [14]. Як син М. С. Волконського, який довгий період обіймав високі посади в міністерстві народної освіти за Олександра II, він був добре знайомий з багатьма діячами цього відомства. У своїх мемуарах, піддавши в цілому критиці систему класичної освіти, він, тим не менш, дав високу оцінку діяльності О. І. Георгієвського.

Спогади міністра народної освіти О. В. Головіна містять цінну інформацію про період реформ цієї галузі на початку 60-х рр. XIX ст., а також характеризують діяльність О. І. Георгієвського з впровадження класичних наук в основу середньої освіти на початку 70-х рр. XIX ст. [15].

Важливим джерелом для вивчення життя і діяльності О. І. Георгієвського є мемуарно-епістолярна спадщина великих державних і громадських діячів Російської імперії – Ф. І. Тютчева, К. П. Победоносцева, А. Єгорова (Конспарова), Р. А. Фадеева. На жаль, листи О. І. Георгієвського Ф. І. Тютчеву не збереглися. Листи поета, адресовані О. І. Георгієвському, відтворюють різні напрямки та етапи його життя та кар'єри. У них міститься інформація про діяльність О. І. Георгієвського у великих газетних виданнях – "Русском инвалиде" і "Московских ведомостях", яка дозволила провести у дисертації атрибуцію авторства цілого ряду статей О. І. Георгієвського. Вони є цінним джерелом, що допомагає відновити ряд фактів з історії початкового етапу державної діяльності О. І. Георгієвського в МНП, проливають світло на особисті стосунки між О. І. Георгієвським і Ф. І. Тютчевим і тим самим сприяють визначенню міри впливу поета на формування світогляду О. І. Георгієвського, яке проявилось в результаті, в його журналістській і державній діяльності [16].

Листи Ф. І. Тютчева до М. Н. Каткова, який мав значний вплив на становлення О. І. Георгієвського як історика, журналіста, а потім і державного діяча, не менш значущі. Вони дозволяють судити про роль О. І. Георгієвського у справі видання "Московских ведомостей", ілюструють генезис його зовнішньополітичних поглядів [17].

Важливим історичним джерелом, що дозволяє чітко уявити суспільну і політичну обстановку в Росії в 70–90-х рр. XIX ст., є листування обер-прокурора Синоду К. П. Победоносцева [18]. Його кореспондентами були представники політичної та державної еліти Російської імперії. Зокрема, листи М. Н. Каткова до К. П. Победоносцева відтворюють різні напрямки діяльності О. І. Георгієвського в міністерстві народної освіти. Особливу цінність представляють вони для вивчення внеску О. І. Георгієвського в розробку університетського статуту 1884 р.

Докладні мемуари А. Єгорова (Конспарова), у яких було приділено багато уваги взаємовідносинам між періодичними органами друку II половини XIX ст. з цензурними органами, дозволили точніше передати складну політичну атмосферу в якій відбувалось видання "Одесского вестника" і "Рассвета" [19].

Мемуари видатного військового публіциста Р. А. Фадеева, які присвячені подіям другої половини XIX ст. на Кавказі допомогли точніше проаналізувати журналістську діяльність О. І. Георгієвського [20].

Важливими є мемуари відомого державного діяча князя Д. О. Оболенського [21] та історика В. І. Гер'є [22]. Ці спогади не відносяться до особистості О. І. Георгієвського безпосередньо, тим не менш, відтворюють атмосферу сімейного виховання, типову для 2-ї чверті XIX ст. Порівняльний аналіз основ і методів сімейного виховання та освіти дозволяє глибоко зрозуміти традиції виховання в сім'ї Георгієвських. Розгляду питання про основні тенденції у розвитку історичної науки, про соціально-політичний розвиток Росії другої половини XIX ст. багато в чому сприяють праці Т. М. Грановського [23], В. О. Ключевського [24], В. Г. Белинського [25].

Отже, аналізуючи матеріали особистого походження які мають відношення до відтворення біографії О. І. Георгієвського слід підкреслити важливість мемуарної спадщини самого О. І. Георгієвського. Мемуари О. І. Георгієвського дозволяють реконструювати важливіші етапи його виховання та становлення. Пролити світло на початок його публіцистичної, наукової та державної діяльності в контексті основних тенденцій розвитку Російської імперії. Також аналіз матеріалів особистого походження дозволив всебічно вивчити факти, пов'язані як безпосередньо з особистістю О. І. Георгієвського, так і відтворити картину історичної дійсності, яка його оточувала. Слід підкреслити, що джерела цієї групи найбільш суб'єктивні. У зв'язку з цим виникає необхідність їх критичного осмислення, комплексного, всебічного аналізу з урахуванням соціально-політичних, світоглядних та інших особливостей їх авторів, зіставлення згаданих у них фактів з історичними джерелами інших груп.

Джерела та література

1. Георгиевский А. И. Об уничтожении рабства в английских колониях /А. И. Георгиевский // Русский вестник. – 1858. – Т. 14. – С. 113-132.
2. Исторический обзор деятельности Министерства Народного Просвещения / [сост. С. В. Рождественский]. – Спб. : Издательство министерства народного просвещения, 1902. – 787 с.
3. Алешинцев И. А. История гимназического образования в России (XVIII – XIX в.) / Иван Александрович Алешинцев. – Спб. : Издание О. Богдановой, 1912. – 362 с.
4. Ганелин Ш. И. Очерки по истории средней школы в России 2-ой половины XIX в. / Шолом Израилевич Ганелин. – М. : Учпедгиз, 1954. – 304 с.

5. Смирнов В. З. Реформа начальной и средней школы в 60 годы XIX века / Василий Захарович Смирнов. – М. : Изд-во Академии педагогических наук РСФСР, 1954. – 312 с.
6. Берман Я.З. До столітніх роковин заснування газети "Одесский вестник" (1827-1927) : матеріали до історичного нарису / Я.З.Берман. – К.: Київ-друк, 1928. – 16 с.
7. Очерки по истории русской журналистики и критики. – Т. 2. : Вторая половина XIX века. [Ред. В. Г. Березина, Н. П. Емельянов, Н. И. Соколов, Н. И. Тотубалин]. – Л. : Изд-во Ленинград. ун-та, 1965. – 516 с.
8. Пигарев К. В. Жизнь и творчество Тютчева / Кирилл Васильевич Пигарев. – М. : Изд-во Академии наук СССР, 1972. – 376 с.
9. Чагин Г. Русский военный бытописатель Фёдор Фёдорович Тютчев / Г. Чагин, С. Москаленко // Режим доступа : http://www.azlib.ru/t/tjutchev_f_f/text_0010.shtml
10. Гребцова И. С. Одесский период деятельности А. И. Георгиевского / И. С. Гребцова // Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету: Історичні науки. Філологічні науки: Збірник наукових праць. – 2004. – №17. – С. 15-18.
11. Георгиевский А. И. Мои воспоминания и размышления / А. И. Георгиевский // Русская старина. – 1915. – февраль. – С. 343-362.
12. Данилевский Г.П. Московский дворянский институт (из школьных воспоминаний) / Григорий Петрович Данилевский //Сочинения Г.П.Данилевского. Издание 8, посмертное в 24 т. Приложение к журналу "Нива". – Спб.: Издание А.Ф.Маркса, 1901.– Т.14.- 1901.- С.198-227.
13. Феоктистов Е. М. Воспоминания. За кулисами политики и литературы. 1848 – 1896. / Евгений Михайлович Феоктистов; [ред. и примечания Ю. Г. Оксман]. – Л. : Прибой, 1929. – 428 с.
14. Волконский С. М. Мои воспоминания. В 2-х т. / Сергей Михайлович Волконский. – М. : Искусство, 1992. – Т. 2. : Родина. – 1992. – 382 с.
15. Головин А. В. Записки для немногих / Александр Васильевич Головин. – СПб. : Издательство Санкт-Петербургского Института истории РАН "Нестор-История", 2004. – 576 с. – [Библиотека журнала "Нестор". – Т. X.].
16. Письма Ф.И.Тютчева к московским публицистам. А.И.Георгиевскому (1864-1866) // Литературное наследство. Ф.И.Тютчев – Т.97. : В 2-х кн.- Кн. 1. – [отв. Ред. С.А.Макашин, К.В.Пигарев, Т.Г.Динесман; публикация К.В.Пигарева; предисловие Л.Н.Кузиной]. – М.: Наука, 1988.- С.381 – 412.
17. Письма Ф.И.Тютчева московским публицистам. М.Н.Каткову (1863-1867) // Литературное наследство. – Т. 97.: В 2-х кн. – Кн.1. - [отв. Ред. С.А.Макашин, К.В.Пигарев, Т.Г.Динесман; публикация К.В.Пигарева; предисловие Л.Н.Кузиной]. – М.: Наука, 1988.- С.413 - 421.
18. Победоносцев К.П. и его корреспонденты: Воспоминания. Мемуары: В 2 т. /Константин Петрович Победоносцев. - Минск: Харвест, 2003.- Т. I.- 2003. – 448 с.
19. Егоров А. (Конспаров) Страницы из прожитого: в 2 т. /Анатолий Евгеньевич Егоров (Конспаров).- Одесса: "Славянская" типография Е.Хрисогелос, 1913.- Т.2: Из мира цензуры (со включением архивных выборок 1850-1865 гг.) и из хроники одесской мирной и смутной жизни 1881-1906гг.. – 317 с.
20. Фадеев Р. А. Кавказская война / Ростислав Андреевич Фадеев. – М. : Эксмо, 2003. – 640 с.
21. Записки князя Дмитрия Александровича Оболенского 1855-1879 / Дмитрий Александрович Оболенский; [отв. ред. В.Г.Чернуха]. - Спб.: Издательство СПбИИ РАН "Нестор – история", 2005. – 505 с.
22. Герье В. И. Детство. Учение до получения кафедры / В. И. Герье // История и Историки. – М. : Наука, 1990. – С. 419-435.
23. Грановский Т.Н. Лекции по истории средневековья / Тимофей Николаевич Грановский; [Сост. С.А.Асиновская, отв.ред. Е.В.Гутнова, С.С. Дмитриев].- М.: Наука, 1987.- 429 с.
24. Ключевский В.О. С. М. Соловьев как преподаватель /Василий Осипович Ключевский // Сочинения в 8 т. – Т.8. : Исследования, рецензии, речи (1890-1905). – М.: Издательство социально-экономической литературы, 1959. – С.253-262.
25. Белинский В.Г. Руководство к всеобщей истории. Сочинение Фридриха Лоренца. Часть I. Санкт-Петербург. 1841. : в 9т./ В.Г.Белинский. – М.: Художественная литература, 1976. – Т.4: Статьи, рецензии и заметки. Март 1841-март 1842. – 1979. – С. 390-401.

Likhacheva O. E. Features analysis of historical sources in the study of the intellectual biography of A. I. Georgievsky

Article examines the historical sources of personal origin that characterize the personality of the writer, scientist and statesman A. I. Georgievsky. Special attention is paid to the analysis of his memoir patrimony. Also studied memoirs and letters of distinguished writers of the second half of the XIX century whom he had known and worked A. I. Georgievsky. The memoirs and epistolary heritage of the famous state and public figures of the era allowed us to objectively assess the contribution of A. I. St. George in the development of the periodical press and to perform his scientific legacy in the field of public education.

Key words: A. I. George, memoirs, epistolary heritage, materials of personal origin, historical sources.

Лихачева О. Е. Особенности анализа исторических источников при изучении интеллектуальной биографии А.И. Георгиевского

В статье рассмотрены исторические источники личного происхождения, которые характеризуют личность публициста, ученого и государственного деятеля А.И. Георгиевского. Особое внимание уделяется анализу его мемуарного наследия. Также изучены мемуары и письма выдающихся литераторов второй половины XIX в. с которыми был знаком и работал А.И. Георгиевский. Мемуарно-эпистолярное наследие известных государственных и общественных деятелей эпохи позволило более объективно оценить вклад А.И. Георгиевского в развитие периодической прессы и проанализировать его научное наследие на ниве народного образования.

Ключевые слова: А.И. Георгиевский, мемуарно-эпистолярное наследие, материалы личного происхождения, исторические источники.